

*Станкевіч Л.І., галоўны бібліёграф
аддзела рукапісаў, рэдкіх выданняў і
старадрукаў Нацыянальнай бібліятэкі
Беларусі*

**СЛАВЯНСКІЯ РУКАПІСНЫЯ КНІГ
Ў НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭЦЫ БЕЛАРУСІ
(новыя паступленні 1987—1997 гг.)**

На працягу апошняга дзесяцігоддзя аддзел рукапісаў, рэдкіх выданняў і старадрукаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі набыў 48 адзінак цікавых і значных помнікаў славянскай рукапіснай кніжнасці.

Шляхі, якімі рукапісы трапілі ў аддзел, розныя: гэта і дары, і набыццё ў букіністычных крамах, і паступленні ў выніку экспедыцыйнай працы супрацоўнікаў аддзела, і вынік прагляду фондаў дарэвалюцыйнага друку ў самой Нацыянальнай бібліятэцы. Але асноўны шлях, які асабліва ўзмацніўся ў апошні час,— гэта купля ў калекцыянераў ці прыватных уладальнікаў асобных рарытэтаў.

Па часе напісання паступіўшыя рукапісы ахопліваюць перыяд з XVII ст. да канца XIX—пачатку XX ст. Найбольш ранні рукапіс датуецца 1-й трацінай XVII ст. У храналагічным аспекце расклад такі: XVII ст.— 4 адз., XVIII ст.— 6 адз., XIX ст.— 17 адз., кан. XIX—пач. XX ст.— 10 адз., пач. XX ст.— 11 адз.

Большасць помнікаў даўніны стараверскага паходжання. Рукапісы вельмі разнастайныя і па змесце, і па тэматыцы. Каштоўным крыніцазнаўчым матэрыялам з'яўляюцца стараверскія зборнікі мяшанага зместу, у асноўным літаратурна-павучальнага характару. У розным спалучэнні яны змяшчаюць словы, сказанні, павучэнні, аповесці, жыцці, выпіскі са стараверскіх сачыненняў (Пралога, Патэрыка Скіцкага, Кормчай і інш.), а таксама набажэнскія тэксты. Усяго зборнікаў — 7 адзінак.

Адзін з найбольш папулярных у старарускай пісьменнасці зборнік “Ізмарад” (№ 091/220) паступіў у аўтарскім спісе 1715 года, “спісан” быў, як сведчыць запіс у рукапісе, “священоиеромонахом Матфеєм Андреевым”. Акрамя павучальнага і паэтычнага матэрыялу для пазачаркоўнага чытання, у пачатку рукапісу маецца змястоўная аўтарская прадмова перапісчыка — зварот да чытача: “Благочестивому и в писаниях люботщательному всякого чина православному читателю”. Напісаны дробным паўуставам, каліграфічным почыркам, прыгожа арнаментаваны ў гусліцкім стылі, мае шмат чытацкіх памет на палях у выглядзе “зри здесь”.

У спісе XVIII ст. набыты “Торжественник” — адзін са старажытнарускіх каляндарных зборнікаў устаўных чытанняў, таксама папулярны помнік рускай літаратуры XIV—XVII стст. (№ 091/214K). “Торжественник”, як мяркуецца, мінейны, змяшчае чытанні на асноўныя святы праваслаўнай царквы з верасня па жнівень; памерам у вялікі ліст (32x19,5) і значнага аб’ёму (423 арк.), мае багатае кніжнае афармленне.

Асобнай рукапіснай кнігай паступілі ў збор “Павучэнні” айца царквы Ісаака Сірына (№ 11Рк418K). Змешчаны тэксты ўсіх вядомых у славянскім перакладзе 91 павучэння. Спіс зроблены некалькімі почыркамі, датуецца апошняй трацінай XIX—пач. XX ст. На палях выкананы шматлікія маргіналіі пісцоў.

Два невялікія па аб’ёме рукапісы без назвы змяшчаюць выпіскі аб веры са стараверскіх палемічных сачыненняў: сутнасць хрысціянства, стварэнне свету, нараджэнне антыхрыста і г.д. (№ 11Рк475, 11Рк476). Дадаткова ў першым з іх ёсць яшчэ трапары пакутнікам Кірыку і яго маці Уліце, свяціцелю Мядосце (?), святому Паісію. Другі змяшчае чын паніхіды, сціхіру над памерлым і, што вельмі цікава, невялікі памінальнік. Такім жа па тэматыцы з’яўляецца стараверскі зборнік пытанняў і адказаў “Апология причащения” (№ 11Рк421, 1910-я гг., шклографічная копія). Сярод тэкстаў знаходзіцца духоўны верш, які пачынаецца словамі: “Кто в блесках молнии

нисходит...”. Жыцці святых заўсёды карысталіся асаблівай папулярнасцю ў славянскай кніжнасці. Акрамя жыццёвых твораў, змешчаных у зборніках мяшанага зместу, набытыя асобнымі рукапісам у спісе сярэдзіны XVII ст. выдатныя помнікі рускай агіяграфіі канца XVI—пач. XVII ст. “Житие Филиппа митрополита (Колычева)” і “Житие Германа Соловецкого” (“Повесть о блаженном старце Германе”, № 11Рк460). Спісы “Жития Германа Соловецкого” вядомы не раней сярэдзіны XVII ст. Паступіўшы спіс таксама датуецца сярэдзінай XVII ст., таму, магчыма, ён з найбольш ранейшых. “Житие Филиппа митрополита (Колычева)” дайшло ў дзвюх рэдакцыях — Колычаўскай і Тулуцаўскай. Першая найбольш рэдкая. Даследаваць, якой рэдакцыі дадзены спіс, — задача спецыялістаў. У спісе 2-й пал. XVIII ст. набыты зборнік “Пролог” (№ 11Рк478), дзе змешчаны ў кароткай форме перакладныя жыцці святых грэчаскай праваслаўнай царквы, дні памяці якіх святкуюцца ў верасні—лістападзе.

З рукапісаў гістарычнага зместу прыдбаны “Летописец келейный” царкоўнага дзеяча і духоўнага пісьменніка Дзмітрыя Растоўскага (№ 11Рк428К). Згодна запісам перапісчыка, спіс датуецца 1774 г. Змяшчае рукапіс таксама Завяшчанне св. Дз. Растоўскага і Яраслаўскага, малітву Дз. Растоўскага на зыход душы сваёй і яго жыццёпіс. Наяўнасць гэтых тэкстаў надае асаблівую каштоўнасць рукапісу.

Найбольшую колькасць паступленняў склалі царкоўна-службовыя рукапісы, сярод якіх пакажам Чатырох’евангелле (№ 11Рк463), Псалтыр (№ 11Рк484) і Псалтыр з наследаваннем (№ 11Рк424), чатыры канонікі (№ 091/219, 091/244, 11Рк365, 11Рк466), Мінея агульная (№ 091/242), Літургія Іаана Златавуста і Літургія Васіля Вялікага (№ 11Рк423), асобныя чыны з Трэбніка малага (№ 11Рк475) — усе спісы канца XIX—пач. XX ст.

Сярод набажэнскіх рукапісаў 22 адзінкі склалі пеўчыя рукапісныя кнігі, музычны змест якіх перададзены безлінейнай (крукавай) натацыяй, характэрнай толькі для славянскага

музычнага мастацтва. Адзін з пеўчых рукапісаў — Актоіх XVIII ст. (№ 091/213) — мае пяцілінейную квадратную натацыю. Круг царкоўнага спявання амаль цалкам адлюстраваны ў складзе паступіўшых пеўчых помнікаў. Прадстаўлены наступныя тыпы пеўчых кніг: зборнікі пастаяннага складу — Ірмалагіён (7 спісаў), Актоіх (4 спісы); больш складаныя па змесце і неаднастайныя Абіходы (3 спісы); па адным спісе “Празднікі”, Трыёдзь каляровая, Абедніца (Літургія Іаана Златавуста), Азбука пеўчая, Трэбнік малы, Зборнік пеўчы, які ўключае песнаспевы Абіхода і “Праздніков”. Маём яшчэ фрагмент з нотнага рукапісу (10 арк., 80) без пачатку і канца, які ўяўляе сабой найвялікшую каштоўнасць, бо змяшчае 2-галосную знаменную натацыю, “безпаметную і безпрычынную”, датуецца 1-й пал. XVII ст. (№ 091/291). Да найбольш старажытных сярод атрыманых пеўчых рукапісаў адносяцца таксама адзін спіс Ірмалогія (1-я пал. XVII ст.) і Трыёдзь каляровая (XVIII ст.). Усе астатнія пеўчыя рукапісы — спісы XIX і пачатку XX ст.

Рукапісы маюць багатую музычна-палеаграфічную характарыстыку. Так, яны цікавыя з пункту гледжання наяўнасці ў іх розных варыянтаў распеваў песнаспеваў. Маюцца ўказанні на распевы: “столповым”, “болшим знаменем”, “путь”, “демество”, “демество большое”, “ин превод”, “ин роспев”, “малого распева”, “большого распева”, “среднего распева”, “по-гречески”. Маюцца і мясцовыя распевы: “черниговский”, “путь Соловецкого монастыря”. Ёсць рукапісы беспрызначныя, у тэксце якіх адлюстравана традыцыя раздзельнамоўя, ці “хомоний”. У некаторых музычных помніках прысутнічае дзямественная натацыя.

Амаль усе паступіўшыя рукапісы маюць мастацкае аздабленне. Застаўкі-рамкі, застаўкі, кветкі на палях, вялікія і тонкія ініцыялы з арнаментальнымі гучкамі — усё ў каляровых фарбах, з “золатам” ці кінаварных. Арнамент у асноўным стараверскі сярэднярускага (гусліцкага) тыпу, сустракаецца паморскага і старадрукаванага тыпаў, арнамент стылізаваных раслінных форм, эклектычнага характару, геаметрычны.

Асобныя пеўчыя рукапісы значна вылучаюцца маляўнічасцю і багаццем кніжнага аздаблення, асабліва стараверскія.

Некаторыя з рукапісаў маюць на палях аркушаў, на чыстых аркушах, на аправе кніжныя запісы (маргіналіі) рознага характару. Усе яны ўяўляюць значную кнігазнаўчую цікавасць. Паказальны ў гэтым сэнсе пеўчы рукапіс “Ірмалогій” 1-й пал. XVII ст. (№ 11Рк395). Лёс музычнага помніка праглядаецца па наступных паметках: 1) запісе аб продажы скорапісам XVII ст.: “Ірмосы смолянина Алексея Иванова сына Халамова прода... вологжанин Лучка ... в граде ... (?) лета 7150 (1643) марта 29.”; 2) запісе аб пакупцы простым тайнапісам (літарэя): “Куплена сія кніга во граде Москве в году 1792 (1803?) марта 1-го дня. Писал сей почерк витебский купеческий сын Мартіянов Беликов”; 3) уладальніцкім запісе: “1820 26 марта сія книга Ирмосы Семена Алексеева Чистабасва”; 4) запісе аб куплі і адначасова і ўладальніцкім: “1913 года декабря м-ца куплена сія книга Ирмосы Афанасія Евстигнеева Тиханова”. Маём таксама фрагмент запісу скорапісам XVII ст., але ён не прачытваецца з-за пашкоджанасці аркушаў. І яшчэ ёсць арыгінальны запіс тыпу пробы пярэ ў выглядзе нотнага радка. На форзацах рукапісу “Жития Филиппа митрополита (Кольчева) и Германа Соловецкого” шмат памет скорапісам па-руску маёмасна-гаспадарчага зместу, што зроблены былі ў канцы XVII—пач. XVIII ст.

Многія з рукапісаў маюць багатыя, у добрым стане “абіходныя” аправы, часам нават больш старажытныя, чым самі спісы. Рукапісы могуць служыць наглядным дапаможнікам для вывучэння старажытных традыцый мастацтва абіходнай аправы, прынамсі ў славяна-рускай палеаграфіі гэтак пытанне меней за іншыя вывучанае.

Усё вышэйпаказанае сведчыць, што паступіўшыя ў Нацыянальную бібліятэку Беларусі рукапісныя кнігі старажытнай традыцыі ўяўляюць вялікую навуковую каштоўнасць і павінны выклікаць зацікаўленасць у спецыялістаў розных галін ведаў: філолагаў, палеографіаў, гісторыкаў, кнігазнаўцаў,

мастацтвазнаўцаў, музыказнаўцаў. Помнікі славянскай рукапіснай кніжнасці чакаюць сваіх даследчыкаў.

Цітавец А., супрацоўніца аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў ЦНБ НАН Беларусі

КАЛЕКЦЫЯ БЕЛАРУСКІХ ВЫДАННЯЎ
БІБЛЕЙСКІХ КНІГ XVI—XVIII СТАГОДДЗЯЎ
У ФОНДЗЕ ЦЭНТРАЛЬнай НАВУКОВАЙ БІБЛІЯТЭКІ
АН БЕЛАРУСІ

За больш чым 30-гадовы час існавання аддзела рэдкіх кніг і рукапісаў у Цэнтральнай навуковай бібліятэцы АН Беларусі сабрана невялікая калекцыя беларускіх старадрукаваных выданняў біблейскіх кніг. У нашым фондзе захоўваюцца 22 асобнікі 19-ці выданняў. Сярод іх ёсць экзэмпляры, якія лічацца ў кнігазнаўстве рарытэтамі першай велічыні. На некаторых з іх мы спынім вашу ўвагу.

Як вядома, Біблія ўяўляе сабой звод твораў: 39 кананічных кніг у Старым запавеце і 27 — у Новым запавеце. Такое поўнае беларускае выданне біблейскіх кніг у нас адзінае. Гэта знакамітая “Брэсцкая”, альбо “Радзівілаўская Біблія”, якая была надрукавана ў першай на сучаснай тэрыторыі Беларусі Брэсцкай друкарні. Ініцыятарам яе выдання быў уплывовы магнат Мікалай Радзівіл Чорны. Па яго загаду Біблія была перакладзена на старапольскую мову, і на ягоныя сродкі ў 1563 годзе кніга выйшла шматтыражным шыкоўным выданнем. У прадмове да Бібліі сам Радзівіл і перакладчыкі выказалі свае пратэстанцкія погляды. Таму яе палічылі ерэтычнай, і пасля смерці Радзівіла ягоны сын, віленскі каталіцкі епіскап, загадаў спаліць разам з іншымі ерэтычнымі кнігамі частку тыражу “Брэсцкай Бібліі”.

“Радзівілаўская Біблія” лічыцца найбольш фундаментальным і ўпрыгожаным выданнем Свяшчэннага пісання ў Польшчы і ў Вялікім княстве Літоўскім. Да нашага часу